

Ἡ ἑορτολογικὴ θεώρηση τῆς Θείας Εὐχαριστίας

NENANT ΜΙΛΟΣΕΒΙΤΣ*

Εἶναι γνωστὸ τὸ γεγονὸς ὅτι κατὰ τὸν ὕστερο Μεσαίωνα, ὑπὸ τὴν ἐπίδραση τῶν δυτικῶν θεολογικῶν σχολῶν, ἀκόμη καὶ ἡ λειτουργικὴ θεολογία τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας ἦταν ἐκτεθειμένη στὸν πειρασμὸ τῆς ἀπομάκρυνσης ἀπὸ τὴ γνήσια καὶ παραδοσιακὴ ἀντίληψη τῆς Θείας Εὐχαριστίας ὡς Μυστηρίου τῆς Ἐκκλησίας. Ἀπομόνωση τῆς Εὐχαριστίας ὡς ἐνὸς ξεχωριστοῦ, ἂν καὶ τοῦ σημαντικότερου, Μυστηρίου μεταξὺ τῶν ἄλλων Μυστηρίων, τὰ ὁποῖα ὁμως εἶναι πλήρως ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴ Θεία Εὐχαριστία, ἀποτελεῖ τὸ πλεόν χαρακτηριστικὸ παράδειγμα τῆς λεγόμενης *Βαβυλώνιας Αἰχμαλωσίας* τῆς ὀρθόδοξης λειτουργικῆς θεολογίας. Ἐπίσης, καὶ οἱ ἑξαντλητικὲς συζητήσεις ἐπὶ διαφόρων λειτουργικῶν ζητημάτων, ὅπως λόγου χάριν αὐτὸ τῆς Ἐπίκλησης στὴ θεία Λειτουργία τῶν Ρωμαιοκαθολικῶν, καθὼς καὶ περὶ τῆς στιγμῆς τῆς μεταβολῆς τῶν Τιμίων Δώρων σὲ Σῶμα καὶ Αἷμα Χριστοῦ¹, προκάλεσαν ὀρισμένες ἐκτροπὲς τῆς παραδοσιακῆς ἀντίληψης περὶ Θείας Εὐχαριστίας, οἱ ὁποῖες φυσικὰ εἶχαν καὶ ἐπιπτώσεις πρακτικοῦ χαρακτήρα². Θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε ὅτι μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου ἡ συνείδηση περὶ Θείας Λειτουργίας ὡς τοῦ κατ' ἐξοχὴν γεγονότος τῆς σωτηρίας καὶ τῆς θέωσης ἔχει ἀτονήσει. Ἡ Θεία Λει-

---

* Ὁ Νέναντ Μιλόσεβιτς εἶναι Ἀν. Καθηγητὴς τῆς Λειτουργικῆς στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Βελιγραδίου.

1. Πρβλ. ΣΜΕΜΑΝ ΑΛ., *Εὐχαριστία*, Ἀθήνα 1987, σσ. 170-174.

2. Τὰ πρακτικὰ αὐτὰ προβλήματα διαφαίνονται, μεταξὺ τῶν ἄλλων, καὶ στὶς σχέσεις τῆς Θείας Λειτουργίας μὲ τὶς ἑορτές. Μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου, ἐπικράτησε ἡ τάση ἡ Θεία Λειτουργία νὰ προσλάβει, σὲ μεγάλο βαθμὸ, τὸ θεματικὸ περιεχόμενον τῶν ἐπιμέρους ἑορτῶν, ὅπως ἔχει γίνῃ στὶς περιπτώσεις τοῦ Ὁρθρου καὶ τοῦ Ἑσπερινοῦ. Μὲ τὸν τρόπο αὐτόν, ἡ κύρια ἰδιαιτερότητα τῆς Θείας Λειτουργίας τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ποῦ εἶναι ἡ σταθερότητά της, ὑπὸ τὴν ἐπίδραση τῆς δυτικῆς λειτουργικῆς πράξης προσέλαβε χαρακτηριστικὰ μεταβλητὰ στοιχεία: Ἀντίφωνα, τροπάρια στοὺς Μακαρισμοὺς, τροπάρια καὶ κοντάκια μετὰ τὴ Μικρὰ Εἴσοδο, Προκείμενα καὶ Ἀλληλουρία, Κοινωνικά, Ὁπισθάμβωνες Εὐχὲς καὶ Εὐχὲς Ἀπολύσεως.

τουργία, λοιπόν, παραμένει κοινή πράξη στη ζωή της Ἐκκλησίας, πού ἔχει παράλληλα καί ὡς κύριο σκοπὸ τὸν ἑορτασμὸ τῶν ἐπιμέρους ἑορτῶν. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, οἱ καθορισμένες ἑορτὲς γίνονται ἀφορμὴ γιὰ συχνότερη τέλεση τῆς Θείας Λειτουργίας³. Ἀπὸ τὴ σχέση αὐτὴ μεταξὺ τῆς Λειτουργίας καί τοῦ λειτουργικοῦ χρόνου εἶναι δυνατὸ νὰ συμπεράνουμε ὅτι ἡ Θεία Λειτουργία καί οἱ ἑορτὲς εἶναι ἄρρηκτα συνδεδεμένα μεγέθη καί δὲν νοεῖται τὸ ἓνα χωρὶς τὸ ἄλλο. Ἐπιπλέον δέ, ἡ κάθε ἑορτὴ, καθὼς καί ἄλλα γεγονότα πού γίνονται ἀφορμὴ γιὰ τέλεση τῆς Θείας Λειτουργίας, μένουν ξεχωριστὰ γεγονότα στὸν ἐτήσιο κύκλο τοῦ λειτουργικοῦ ἡμερολογίου⁴. Ὡστόσο, παρὰ τὴν ἀδιαμφισβήτητη ἀλληλεξάρτηση τῶν ἑορτῶν καί τῆς Θείας Εὐχαριστίας, ὑπάρχει τὸ ζήτημα τῆς οὐσιαστικῆς σχέσης μεταξὺ τους, δηλαδή τῆς ταύτισής τους.

Προκειμένου νὰ ἐπισημάνουμε τὴν ἀνάγκη τῆς ἐντονότερης ὑπογράμμισης τῶν σχέσεων μεταξὺ ἑορτῶν καί Θείας Λειτουργίας, θὰ ἐπικεντρωθοῦμε, ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ, σὲ δύο καίρια γεγονότα τῆς ἱστορίας τῆς σωτηρίας: στὴν Ἀνάσταση καί στὴν Ἀνάληψη τοῦ Κυρίου. Πρόκειται γιὰ τὶς ἑορτὲς πού δίνουν ἔννοια καί

3. Ἐνα χαρακτηριστικὸ παράδειγμα τέτοιας ἀντίληψης περὶ τῆς Θείας Λειτουργίας καί τῶν ἑορτῶν ἀποτελεῖ ἡ τέλεση τῆς Θείας Λειτουργίας τῶν Προηγιασμένων Δώρων. Ἡ μακροαίωνα τέλεση τῆς εἰδικῆς αὐτῆς Θείας Λειτουργίας ὄχι γιὰ χάρις τῆς καθημερινῆς ἢ συχνότερης κοινωνίας τῶν πιστῶν τὴν περίοδο εἰδικῆς (ἂν ὄχι καί ἔκτακτης) βίωσης τοῦ λειτουργικοῦ χρόνου, τῆς νηστείας, ἀλλὰ σχεδὸν ἀποκλειστικὰ γιὰ νὰ ἑορταστῆ ὁ συγκεκριμένος χρόνος, εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα νὰ πάψει νὰ τελεῖται σὲ πολλὰ μέρη. Ἐπιπλέον δέ, ὁ λειτουργικὸς αὐτὸς χρόνος, δηλαδή ἡ νηστεία, ἔχει χάσει τὸν πρωταρχικὸ χαρακτήρα του, πού εἶναι ἡ πλήρης ἀποχή ἀπὸ κάθε εἶδους φαγητό. Εἶναι ὁμως δύσκολο νὰ ἀποδειχθεῖ μὲ ἀκρίβεια ἂν ἡ ἐξασθένηση τῆς πειθαρχίας προκάλεσε τὴν ἀραιὴ προσέλευση στὴ Θεία Κοινωνία ἢ ἔχουμε τὴν ἀντίστροφη διαδικασία. Τὸ πιθανότερο εἶναι ὅτι πρόκειται γιὰ ἀλληλεπίδραση.

4. Στὴ διαδικασία τῆς θέσπισης ἑορτῶν ἤδη ἀπὸ τὶς παλαιότερες ἐποχὲς σχηματίζονταν τόσο στὴ Δύση, ὅσο καί στὴν Ἀνατολή δύο παράλληλοι τύποι Θείας Λειτουργίας. Θὰ λέγαμε ὅτι στὴν Ἀνατολὴ ἡ διαμόρφωση τοῦ ἐτήσιου κύκλου ἑορτῶν δὲν ἐπηρέαζε τὴ σταθερότητα τῆς Θείας Λειτουργίας, δηλαδή δὲν προέβλεπε τὴν ὁποιαδήποτε ἀλλαγὴ πού θὰ σήμαινε τὴ θεματικὴ προσαρμογὴ τῆς Θείας Λειτουργίας σὲ μία συγκεκριμένη ἑορτὴ (βλ. ὑποσημ. 7). Στὴ Δύση, ὁμως, ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ἐπέμεναν ἀκριβῶς σὲ αὐτὰ τὰ μεταβλητὰ στοιχεῖα. Ἔτσι, ὀρισμένα μέρη τῆς Θείας Λειτουργίας, συμπεριλαμβανομένης ἀκόμη καί τῆς Ἀναφορᾶς, μεταβάλλονται καί προσαρμολογῶνται στὴ θεματολογία τῶν ἐπιμέρους ἑορτῶν. Στὴ Δύση, τέτοια πρακτικὴ συνέβαλε σὸ νὰ ἔχουμε ἀπὸ παλαιὰ Θεῖες Λειτουργίες προσαρμοσμένες στὴν ἀφορμὴ τῆς τέλεσής τους. Αὐτὸ πρακτικὰ σημαίνει ὅτι οἱ ἐπιμέρους Θεῖες Λειτουργίες στὴ Δύση, ἀφοῦ ἦταν θεματικὰ ἐξειδικευμένες, ἦταν «ἐλλιπεῖς», ἐπειδὴ ἡ θεματικὴ ἐνότητά τους ὁλοκληρωνόταν μὲ τὴν ὁλοκλήρωση τοῦ ἐτήσιου ἑορταστικοῦ κύκλου.

περιεχόμενο σε όλες τις άλλες έορτές και αποτελούν το πρότυπο κάθε λειτουργικού έορτασμού⁵. Οί έν λόγω έορτές, έξ αίτίας του τονισμένου έσχατολογικού περιεχομένου τους, κυριαρχούν στη Θεία Εύχαριστία ως κατ' έξοχήν ιστορικά-έσχατολογικά γεγονότα.

Ο λειτουργικός έορτασμός τής 'Ανάληψης ως σημαντικής έορτής τής καινοδιαθηκικής ιστορίας τής σωτηρίας, όταν ο άναστημένος Χριστός ανάλήφθηκε στον Ούρανό και κάθισε εκ δεξιών του Πατρός (Μάρκ. 16, 19), φωτίζει σε μεγάλο βαθμό την ουσία τής Θείας Εύχαριστίας, δηλαδή συμβάλλει στο να γίνουν κατανοητά όσα τελούνται στη λατρεία τής 'Εκκλησίας⁶.

Στο γεγονός τής 'Ανάληψης περιέχεται όλόκληρη ή θεολογική έννοια τής Θείας Εύχαριστίας. Οί δύο «κινήσεις» του έσφαγμένου 'Αρνίου, πού σφαγιάστηκε ύπέρ τής του κόσμου ζωής, από τις οποίες ή πρώτη είναι προς τα άνω (Και έγένετο έν τῷ εύλογείν αυτόν αυτούς διέστη άπ' αυτών και άνεφέρετο εις τον ούρανό: Λουκ. 24, 51), και ή δεύτερη, στο τέλος τής ιστορίας, προς τα κάτω (Και ως άτενίζοντες ήσαν εις τον ούρανό πορευόμενου αυτού, και ιδού άνδρες δύο παρεισήκεισαν αυτοίς έν έσθήτι λευκή, οί και ειπαν άνδρες Γαλιλαίοι, τί έστήκατε βλέποντες εις τον ούρανό; ούτος ό 'Ιησους ό άναληφθείς άφ' ύμῶν εις τον ούρανό ούτως έλεύσεται όν τρόπον έθεάσαθε αυτόν πορευόμενον εις τον ούρανό: Πράξ. 1, 10-11) – άποτελεί την ουσία των όσων συμβαίνουν στη Θεία Λειτουργία. Ο Κύριος, ό όποιος τó θυσιασμένο σώμα του προ-

5. Η ύπογράμμιση των δύο αυτών έορτών, δηλαδή τής 'Ανάστασης και τής 'Ανάληψης, όσον άφορά τó παρόν θέμα δέν μειώνει με κανένα τρόπο τή σημασία των έορτών τής Πεντηκοστής και των 'Επιφανίων (Χριστούγεννα και Θεοφάνια), αλλά επιβάλλει τήν ύποχρέωση να άσχοληθούμε με αυτές σε ξεχωριστή μελέτη. Άλλωστε, ό έορτασμός τής Πεντηκοστής άποτελεί τó πλέον χαρακτηριστικό παράδειγμα, πού άποκαλύπτει τόν τρόπο με τόν όποίο τó κάθε μέλος τής 'Εκκλησίας, μέσω του λειτουργικού έορτασμού, μετέχει σε όλα τά γεγονότα τής ιστορίας τής σωτηρίας, καθώς και στη Δευτέρα και ένδοξη Παρουσία του Χριστου (Βλ. 'Ιω. 14, 16-17 και 15, 26).

6. Για να έχουμε μιá πιό συνολική εικόνα πρέπει να υπενθυμίσουμε ότι ή 'Ανάληψη έορταζόταν άρχικά στο πλαίσιο τής έορτής τής Πεντηκοστής. Περί αυτού μαρτυρεί ή Αίθερία στο 'Οδοιπορικό της (βλ. *Peregrinatio Aetherae ad Loca Santa*, XLIII, μετάφραση L. Mirković, στο: *Heortologija*, σσ. 303-305· και κροατική μετάφραση: MANDAC ORIJAN, *Egerija, Putopis*, 43, Makarska 1999, σσ. 233-235). Παρ' όλο πού ύπάρχει άκριβής χρονική άπόσταση μεταξύ τής 'Ανάληψης και τής άποστολής του 'Αγίου Πνεύματος τήν ήμέρα τής Πεντηκοστής, ό ενιαίος έορτασμός των δύο αυτών γεγονότων νοηματοδοτούσε επιπλέον τόν έορτασμό στο πλαίσιο τής λειτουργικής μνήμης, δηλαδή τής προσωπικής μετοχής σε αυτά. Τό ίδιο ισχύει και για τόν άρχικό κοινό έορτασμό των Χριστουγέννων και των Θεοφανίων.

σέφερε στον Πατέρα ως ἐγγύηση τῆς σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὁλόκληρης τῆς κτίσης, τὸ διανέμει τώρα στους πιστοὺς ὡς φάρμακον ἀθανασίας⁷, ὑπὲρ τῆς αἰώνιας ζωῆς. Οἱ δύο αὐτὲς κινήσεις καθιστοῦν τὴ Θεία Εὐχαριστία τὸ Μυστήριον τῆς Ἐκκλησίας, *mysterium fidei*⁸. Δὲν εἶναι τυχαῖο πὺ ἡ λειτουργικὴ παράδοση τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ὀνομάζει τὴν κεντρικὴ εὐχαριστιακὴ εὐχὴ Ἐναφορά (ἀπὸ τὸ ρῆμα ἀναφέρομαι), ἀκριβῶς ἐπειδὴ στὴν Εὐχαριστία ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος ὡς ἀπαρχὲς ἔργων χειρῶν ἀνθρώπων καὶ σύμβολα ὁλόκληρης τῆς κτίσης, «ἀναφέρονται» ἐν Χριστῷ πρὸς τὸν Θεὸ Πατέρα ὡς Δῶρα. Μὲ τὸν τρόπο αὐτόν, ἡ Ἀνάληψη τοῦ Χριστοῦ ὡς ἱστορικὸ γεγονός, ὄχι μόνο ἀναπλάθεται στὸ παρόν, ἀλλὰ καὶ πραγματοποιεῖται ρεαλιστικά, δεδομένου ὅτι ἡ ὕλη, ἀφοῦ πρῶτα καθαγιαστῆ καὶ μεταβληθεῖ σὲ Σῶμα καὶ Αἷμα Χριστοῦ προσφέρεται στὸν Κύριο, ὅπως δηλώνει καὶ τὸ αἶτημα τοῦ διακόνου μετὰ τὴν Ἐναφορά: *Ὅπως ὁ φιλόνητος Θεὸς ἡμῶν, ὁ προσδεξάμενος αὐτὰ [τὰ τίμια Δῶρα] εἰς τὸ ἅγιον καὶ ὑπερουράνιον καὶ νοερὸν αὐτοῦ θυσιαστήριον εἰς ὁσμὴν εὐωδίας πνευματικῆς*⁹. Ἐπομένως, τὰ Τίμια Δῶρα, μὲ τὴ μεταβολὴ τους σὲ Σῶμα καὶ Αἷμα Χριστοῦ «ἀναφέρονται» στὸν οὐρανό, ἐπειδὴ ἔχουν γίνῃ τὸ Σῶμα καὶ τὸ Αἷμα Ἐκεῖνου, ὁ Ὅποιος κάθεται ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρὸς. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ, τὸ ἴδιο αὐτὸ Σῶμα καὶ τὸ Αἷμα διανέμονται μὲ τὴ θεία χάρις καὶ τὴ δωρεὰ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος στὸ λαὸ τοῦ Θεοῦ ὑπὲρ τῆς θέωσής του, ὑπὲρ τοῦ ὁποῖου [λαοῦ] ὁ διάκονος προσεύχεται στὸ δεῦτερο μέρος τοῦ προαναφερθέντος αἰτήματος, ὅταν δηλαδὴ ἀπευθύνεται στὸν Θεό, *ὅπως ἀντικαταπέμψῃ ἡμῖν τὴν θεῖαν χάριν καὶ τὴν δωρεάν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος*¹⁰, πὺ παραπέμπει στὴν «κατά-

7. ΙΓΝΑΤΙΟΣ Ο ΘΕΟΦΟΡΟΣ, *Aux Ephesiens* XX, 2, SC 10, 90. Στὴν Ἐναφορὰ τοῦ ΣΕΡΑΠΙΩΝΟΣ ΘΜΟΥΕΩΣ *φάρμακον ζωῆς*. Βλ. RODOPULOS PANTELEIMON, *The Sacramentary of Serapion*, Thessaloniki 1967, σ. 125.

8. Ρωμαϊκὸς κανὼν.

9. Οἱ αἰτήσεις μετὰ τὴ μεταβολὴ τῶν Θεῶν Δώρων στὴ Θεία Λειτουργία τοῦ Ἱεροῦ Χρυσόστομου, καθὼς καὶ σὲ ἄλλες Θεῖες Λειτουργίες τῆς ἀνατολικῆς λειτουργικῆς οἰκογένειας. Ἡ συγκεκριμένη στιγμὴ τονίζεται κάπως περισσότερο στὶς δυτικὲς Θεῖες Λειτουργίες. Ἔτσι, στὸν ἀρχαῖο ρωμαϊκὸ κανόνα, λίγο πρὶν τὸ τέλος του, ὁ λειτουργὸς προσεύχεται: *Τὰ χέρια τοῦ ἁγίου ἀγγέλου σου νὰ προσφέρουν αὐτὸ στὸ ἄνω θυσιαστήριόν σου, ἐνώπιον τοῦ προσώπου τῆς θεῖας μεγαλειότητός σου (Supplices te rogamus...)*. Γιά τὴν εὐχὴ αὐτὴ βλ. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΒΑΣΙΑ, *Εἰς τὴν θεῖαν Λειτουργίαν*, ΛΑ', ΕΠΕ – Φιλοκαλία 22, 156-162.

10. Τὸ ἴδιο αἶτημα. *Βουλόμενος ἡμῖν δηλῶσαι, ὅτι κατήλλαξεν αὐτὸν τῇ φύσει τῇ ἡμετέρᾳ, τὰ δῶρα τῆς καταλλαγῆς ἐπέμψεν ἡμῖν εὐθέως... Ἐπέμψαμεν τοῖνυν ἡμεῖς πίστιν, καὶ ἐλάβομεν ἐκεῖθεν χαρίσματα: ἐπέμψαμεν ὑπακοήν, καὶ ἐλάβομεν δικαιοσύνην (ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, Εἰς τὴν Ἁγίαν Πεντηκοστήν, Ὁμιλία Α', 2, ΕΠΕ 36, 304).*

πεμψη» τοῦ ἄρτου τοῦ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβαίνοντος (Ίω. 6, 33, 50-51, 58). Ὁ ἀναστημένος Χριστὸς εἶναι αὐτὸς ὁ ἄρτος ὁ καταβάς ἐκ τοῦ οὐρανοῦ (Ίω. 6, 41). Ἐδῶ λοιπόν, προγευόμαστε τὴ Δευτέρα Παρουσία, τὴ μέλλουσα Βασιλεία: Οὗτος ὁ Ἰησοῦς ὁ ἀναληφθεὶς ἀφ' ὑμῶν εἰς τὸν οὐρανόν, οὕτως ἐλεύσεται ὄν τρόπον ἐθέασασθε αὐτὸν πορευόμενον εἰς τὸν οὐρανόν (Πράξ. 1, 11).

Στὸ γεγονός τῆς Ἀνάληψης τοῦ Χριστοῦ ἀποκαλύπτεται καὶ ἡ Ἐκκλησία ὡς εἰκόνα τῆς μέλλουσας Βασιλείας. Ἰσως, κανένα ἄλλο γεγονός τῆς ἱερᾶς ἱστορίας τῆς σωτηρίας νὰ μὴ φανερῶνει τὴ σχέση αὐτή, δηλαδή τὴν ταύτιση τῆς Θείας Εὐχαριστίας καὶ τῆς Ἐκκλησίας¹¹ ὅσο τὸ γεγονός τῆς Ἀνάληψης¹². Ἡ διαβεβαίωση τῶν δύο ἀγγέλων ὅτι ὁ Ἰησοῦς ὁ ἀναληφθεὶς... εἰς τὸν οὐρανόν, οὕτως ἐλεύσεται ὄν τρόπον ἐθέασασθε αὐτὸν πορευόμενον εἰς τὸν οὐρανόν δείχνει ὅτι ἡ Ἀνάληψη, ἂν καὶ ἀποτελεῖ ἱστορικὸ γεγονός, εἶναι ἄρρηκτα συνδεδεμένη μὲ τὸ τελευταῖο γεγονός, πὺ εἶναι ἡ Δευτέρα Παρουσία τοῦ Χριστοῦ. Οἱ Δώδεκα Μαθητές, πὺ εἶναι μάρτυρες τῆς Ἀνάστασης τοῦ Χριστοῦ καὶ πάνω στὴ μαρτυρία τῶν ὁποίων βασιζέται ἡ πίστη τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἡ ἐλπίδα τοῦ κάθε χριστιανοῦ, κατὰ τὴ Δευτέρα Παρουσία θὰ γίνουιν μάρτυρες τοῦ ἀληθινοῦ Χριστοῦ: Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς· ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι ὑμεῖς οἱ ἀκολουθήσαντές μοι ἐν τῇ παλιγγενεσίᾳ, ὅταν καθίσῃ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ θρόνου δόξης αὐτοῦ, καθήσεσθε καὶ ὑμεῖς ἐπὶ δώδεκα θρόνους κρινόντες τὰς δώδεκα φυλάς τοῦ Ἰσραὴλ (Ματθ. 19, 28). Ἡ Ἐκκλησία στὴν πραγματικότητα δὲν εἶναι τίποτα ἄλλο παρὰ ἡ εἰκόνα τῆς Δευτέρας Παρουσίας, ὁ Χριστὸς περιβαλλόμενος ἀπὸ τοὺς Δώδεκα Ἀποστόλους καὶ τὸν συναθροισμένο λαὸ τοῦ Θεοῦ στὴν Εὐχαριστία. Στὴν ἐν λόγω ταύτιση ἀναφέρεται ἤδη ὁ ἀπόστολος Παῦλος, ὅταν λέγει ὅτι ἡ Ἐκκλησία εἶναι σῶμα Χριστοῦ (Κολ. 1, 24).

Τὸ δεύτερο γεγονός, πὺ θεωροῦμε σημαντικό, ἀποτελεῖ ἡ σχέση μεταξὺ τῆς Θείας Εὐχαριστίας καὶ τοῦ ἑορτασμοῦ τοῦ Πάσχα, τοῦ Σταυροῦ καὶ τῆς Ἀνάστασης, δηλαδή ἡ ὑπογράμμιση τοῦ πασχάλιου χαρακτῆρα τῆς Θείας Εὐχαριστίας.

Ἡ διαμόρφωση, ἀφ' ἑνός, τῶν ἑορτῶν Μαρτύρων καὶ ἄλλων Ἀγίων, καὶ ἀφ' ἑτέρου ὁ ἑορτασμός τοῦ Πάσχα ὡς τῆς μεγαλύτερης ἑορτῆς, μεταξὺ τῶν ἑορτῶν

11. Πρβλ. JustinPopović, *Dogmatika Pravoslavne Crkve*, t. III, Beograd 1978, σ. 567.

12. Δὲν εἶναι τυχαῖο ὅτι στὴν ἐκκλησιαστικὴ ζωγραφικὴ τέχνη, ἡ Ἀνάληψη καὶ ἡ Δευτέρα Παρουσία παριστάνονταν ἀρχικὰ ὡς μία ἐνιαία σκηνή. Μεταγενέστερα ἡ παράδοση αὐτὴ ἀτόνησε. Παρ' ὅλα αὐτά, ὅμως, τὰ βασικὰ στοιχεῖα τῆς διατηρήθηκαν καὶ εἶναι ἀναγνωρίσιμα.

τοῦ ἐτήσιου ἐορτολογικοῦ κύκλου (ἀρχῆς γενομένης ἀπὸ τοὺς πρώτους χριστιανικούς αἰῶνες καὶ κυρίως μετὰ τὴν ἔκδοση τοῦ Διατάγματος τῶν Μεδιολάνων τὸ 313), σὰν νὰ στεροῦσε βαθμιαῖα ἀπὸ τὴν Θεία Εὐχαριστία τὸν πασχάλιο της χαρακτήρα. Μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου, ἡ Θεία Λειτουργία κατέστη ἀναπόσπαστο στοιχεῖο τοῦ ἐορτασμοῦ τῶν ἐπιμέρους ἐορτῶν. Αὐτὸ φαίνεται ἰδιαίτερα στοὺς Λειτουργικούς τύπους τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας, ὅπου ἐμφανίζονται Θεῖες Λειτουργίες εἰδικοῦ τύπου γιὰ διάφορες περιστάσεις. Στὴν Ἀνατολή, ἡ Θεία Λειτουργία τελεῖται πάντα μὲ τὸν ἴδιο τρόπο, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν περίσταση καὶ τὴν ἐορτή. Σήμερα, ὅμως, ποιὸς βιώνει τὴν ἐορτὴ τῶν Χριστουγέννων ὡς πασχάλιο γεγονός, ὡς ἐορτασμὸ τοῦ Πάσχα; Εἶναι γεγονός ὅτι καὶ οἱ λειτουργοὶ καὶ οἱ θεολόγοι στὶς ὁμιλίες ἢ στὶς θεολογικὲς πραγματεῖες τους, τονίζουν κατὰ κανόνα τὴν παροντοποίηση τοῦ Θείου Βρέφους στὴ Θεία Λειτουργία τῶν Χριστουγέννων¹³. Ὡστόσο, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ τί σήμερα ἢ κατὰ τὴ διάρκεια τῶν αἰῶνων βιώνει ἓνας ὀρθόδοξος χριστιανὸς τὰ Χριστούγεννα ἢ σὲ κάποια ἄλλη ἐορτή, ἡ Θεία Λειτουργία ἔχει μείνει ὅ,τι ἦταν ἀπὸ τὴν ἀρχή, τὸ πασχάλιο γεγονός, ἡ συνάντηση μὲ τὸν ἀναστημένο Χριστὸ καὶ ὁ ἐορτασμὸς τοῦ Πάσχα¹⁴. Ἔχουμε ἤδη ἀναλύσει στὴν περίπτωση τῆς Ἀνάληψης, ὅτι στὴ Θεία Εὐχαριστία, διὰ τῆς κοινωνίας τοῦ Σώματος καὶ τοῦ Αἵματος τοῦ Χριστοῦ, συναντᾶμε τὸν ἀναστημένο Χριστὸ καὶ ἐνωνόμαστε μαζί Του. Ἡ παραμονὴ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ σὲ αὐτὸν τὸν κόσμο γιὰ σαράντα ἡμέρες μετὰ τὴν Ἀνάστασή Του καὶ οἱ συναντήσεις Του μὲ τοὺς μαθητὲς ἐν τῇ κλάσει τοῦ ἄρτου (ὅπως λόγου χάριν τὸ βράδυ τῆς πρώτης ἡμέρας τῆς ἐβδομάδας: Ἰω. 20, 19-23, κατὰ τὴν πορεία τοῦ Λουκᾶ καὶ τοῦ Κλεόπα πρὸς Ἐμμαούς: Λκ. 24, 13-32, κ.λπ.), ἄφησαν παντοτινὰ τὴ σφραγίδα τους στὴ Θεία Λειτουργία, ὡς γεγονός τῆς ἀδιαμφισβήτητης παρουσίας τοῦ Κυρίου. Ἡ νοσταλγία τῶν πρώτων χριστιανῶν σὰν Ἱεροσόλυμα γιὰ τὴ συνάντηση αὐτὴ ἦταν ἡ αἰτία τοῦ καθημερινοῦ ἐορτασμοῦ τοῦ Πάσχα μὲ τὴν κλάση τοῦ ἄρτου, δηλαδή μὲ τὴν τέλεση τῆς Θείας Εὐχαριστίας, ὅπως μαρτυροῦν οἱ Πράξεις Ἀποστόλων (Πράξ. 2, 46). Πολὺ σύντομα ὅμως, ὅσο ἀκόμη ἦταν στὴ ζωὴ οἱ Ἀπόστολοι, ἡ καθημερινὴ τέ-

13. Στὴ Θεία Λειτουργία τῶν Χριστουγέννων εἶναι γεγονός ἡ παροντοποίηση τοῦ ἐνσαρκωμένου Θείου Λόγου, τοῦ Προαιωνίου Βρέφους, ὅπως καὶ σὲ κάθε ἄλλη Θεία Λειτουργία.

14. Βλ. ὑποσημ. 23. Πρβλ. ΦΟΥΝΤΟΥΛΗ Ιω., *Τὸ «Πάσχα» τοῦ ἁγίου Δημητρίου*, στό: *Λειτουργικά Θέματα*, τ. Ε', Θεσσαλονίκη 1986, σ. 52. «Ὁλόκληρος ἡ ζωὴ τοῦ πιστοῦ διὰ τῆς διαρκoῦς συμμετοχῆς εἰς τὴν πασχάλιον θεῖαν κοινωνίαν γίνεται ἓνας διαρκὲς εὐχαριστιακὸν Πάσχα» (ΦΟΥΝΤΟΥΛΗ Ιω., «Πάσχα Κυρίου», στό: *Λειτουργικά Θέματα*, τ. Δ', Θεσσαλονίκη 1979, σ. 100).

λεση τῆς Θείας Εὐχαριστίας μετατέθηκε γιὰ τὴν Κυριακή, τὴν ἡμέρα τοῦ Κυρίου, ὅπως ἐπίσης πληροφορούμαστε ἀπὸ τὶς Πράξεις Ἀποστόλων (20, 7) καὶ ἀπὸ τὸν ἀπ. Παῦλο (Α΄ Κορ. 16, 2). Στὸ σημεῖο αὐτὸ πρέπει νὰ ἐπισημάνουμε ὅτι καὶ τὸ γεγονὸς τῆς Ἀνάστασης, ἂν καὶ ἔγινε μέσα στὴν Ἱστορία, εἶναι στὴν οὐσία ἐσχατολογικὸ γεγονὸς. Δὲν πρόκειται γιὰ ἓνα φυσικὸ γεγονὸς, τὸ ὁποῖο ἔχει μείνει πίσω μας καὶ πρέπει ἀπλῶς νὰ τὸ θυμόμαστε μὲ εὐλάβεια. Ἡ Ἀνάσταση, ὅπως καὶ ἡ Ἀνάληψη εἶναι ἄρρηκτα συνδεδεμένες μὲ τὴν κοινὴ ἀνάσταση τῶν νεκρῶν. Ἡ λειτουργικὴ παράδοση εἶναι ὁ καλύτερος μάρτυρας μιᾶς τέτοιας θεωρίας τῶν πραγμάτων, ὅταν ὑπογραμμίζει τὴν εἰς Ἄδου κάθοδον τοῦ Χριστοῦ: *Καὶ κατελθὼν διὰ τοῦ Σταυροῦ εἰς τὸν Ἄδην... ἔλυσε τὰς ὀδύνας τοῦ θανάτου*¹⁵. Τί, στὴν πραγματικότητα, σημαίνει ἡ θεωρία τοῦ ἀναστημένου Χριστοῦ; Ἐὰν καὶ ἐδῶ πρόκειται γιὰ κάποια γεγονότα ἀπὸ τὸ παρελθόν; Ἄν καὶ πολὺ δύσκολα τὰ ἐρωτήματα αὐτά, γίνονται ὁμως κατανοητὰ στὸ πλαίσιο τῆς λειτουργικῆς θεώρησής τους. Ὁ Λουκᾶς καὶ ὁ Κλεόπας γνώρισαν τὸν Χριστὸ μόλις τότε, ὅταν Αὐτὸς εὐλόγησε τὸν ἄρτο: *Αὐτῶν δὲ διηνοίχθησαν οἱ ὀφθαλμοὶ καὶ ἐπέγνωσαν αὐτόν* (Λουκ. 24, 30-31). Γιὰ ἐμᾶς τοὺς χριστιανοὺς ἡ εὐλογία τοῦ ἄρτου σημαίνει τὴ ρεαλιστικὴ παρουσία τοῦ Χριστοῦ, ὁ Ὅποιος τώρα, μετὰ τὴν Ἀνάληψή Του στὸν Οὐρανό, εἶναι παρὼν μέσῳ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος.

Τέλος, συνδυάζοντας αὐτὰ τὰ ἐκ πρώτης ὄψεως δύο περιεχόμενα τῆς Θείας Εὐχαριστίας, πρέπει νὰ τονίσουμε τὸ γενικὸ μυστηριακὸ χαρακτήρα της. Ἡ σύγχρονη ὀρθόδοξη θεολογία, ἡ ὁποία εἶναι σταθερὰ ἐδραιωμένη στὴ γνήσια καὶ πατερικὴ θεολογία, τονίζει ὅτι ἡ Θεία Εὐχαριστία ἀποτελεῖ Μυστήριον τῆς Ἐκκλησίας. Δεδομένου ὅτι ἡ Θεία Εὐχαριστία ἀποτελεῖ τὴν πρόγευση τῆς μέλλουσας Βασιλείας ἢ τὴν παροντοποίησή της, ἥδη ἐδῶ καὶ τώρα κάνει παρόντα ὅλα ὅσα συνέβησαν ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου, καθὼς καὶ ὅσα θὰ συμβοῦν στὸ μέλλον: *Μεμνημένοι τοίνυν τῆς σωτηρίου ταύτης ἐντολῆς, καὶ πάντων τῶν ὑπὲρ ἡμῶν γεγενημένων, τοῦ σταυροῦ, τοῦ τάφου, τῆς τριημέρου ἀναστάσεως, τῆς εἰς οὐρανοὺς ἀναβάσεως, τῆς ἐκ δεξιῶν καθέδρας, τῆς δευτέρας καὶ ἐνδόξου πάλιν παρουσίας*¹⁶. Ἡ Θεία Εὐχαριστία ἀποτελεῖ τὸ πλήρωμα τῶν πάντων¹⁷. Ὁ ἐτήσιος λατρευτικὸς κύκλος, ὁ ὁποῖος διαμορφώθηκε μέσα στοὺς

15. Ἡ εὐχὴ τῆς Ἀναφορᾶς Βασιλείου τοῦ Μεγάλου (Postsanctus).

16. Ἡ Ἀνάμνηση στὴν Ἀναφορὰ τοῦ Μεγάλου Βασιλείου καὶ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου.

17. Αὐτὸ συμβαίνει ἐπειδὴ ἡ Θεία Εὐχαριστία, τελεσμένη ὡς Θεία Λειτουργία, δὲν ἀποτελεῖ τὴν ἱστορικὴ ἀναπαράσταση τῆς Οἰκονομίας τοῦ Χριστοῦ, ἀλλὰ εἶναι ἐνεργό, τέλειο καὶ

αἰῶνες, παρὰ τὸν μεγάλο ἀριθμὸ τῶν ἑορτῶν τῶν Ἁγίων, δὲν κατέστησε σὲ καμία περίπτωση τὴ Θεία Εὐχαριστία λιγότερο πασχάλιο γεγονός ἀπ' ὅ,τι ὑπῆρξε στὴν πρώιμη περίοδο, διότι ἡ Λειτουργία ὄχι μόνο δὲν ἔπαψε νὰ εἶναι τὸ λυτρωτικὸ ἔργο τοῦ Χριστοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐπειδὴ δὲν σταμάτησε νὰ εἶναι «προσφορά» καὶ νὰ γίνεται δεκτή.

Γιὰ τὸν λόγο αὐτόν, ὁ ἑορτασμός τῶν ἑορτῶν πρέπει νὰ θεωρεῖται ἀποκλειστικὰ ὡς «μνήμη» τῶν ἐπιμέρους γεγονότων τῆς ἱστορίας τῆς σωτηρίας¹⁸ σὲ σχέση μὲ τὴν καθολικὴ συνάντηση μὲ τὸν ἀναστημένο καὶ ἐρχόμενο Κύριο¹⁹. Ὁ ἀναστημένος Χριστός, ὁ Ὅποιος εἶναι παρὼν στὴ Θεία Εὐχαριστία, εἶναι Ἐκεῖνος, ὁ Ὅποιος ἐνσαρκώθηκε, περιτιμήθηκε, προσφέρθηκε στὸ Ναό, μετα-

---

προσδοκώμενο Ἑσχατολογικὸ Μυστήριον τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Ἐκκλησίας Του. (ΕΠΙΣΚΟΠ ΑΤΑΝΑΣΙΕ [ЈЕВТИЋ], "Xristos Nova Pasha", *Božanstvena Liturgija*, t. 3, Beograd-Trebinje 2008, σ. 462).

18. Τὸν ἑορτασμὸ τῶν ἱερῶν γεγονότων καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ ὑμνογραφία τοποθετεῖ ἐντὸς τῶν λειτουργικῶν πλαίσιων. Οἱ ἀκολουθίες τοῦ ἡμερήσιου κύκλου, ἰδιαίτερα ὁ ὄρθρος καὶ ὁ ἑσπερινός, ποὺ ἀποτελοῦν τὴν εἰσαγωγὴν στὴν ἑορταστικὴ Θεία Λειτουργία, καθιστοῦν τὴν ἑορτὴ ἓνα διαρκὲς «σήμερον»: *Σήμερον τῆς εὐδοκίας Θεοῦ τὸ προοίμιον..., Ἡ Παρθένος σήμερον..., Ἐν τοῖς ρειθροῖς σήμερον τοῦ Ἰορδάνου..., Ἐπεφάνης σήμερον τῆ οἰκουμένη..., Σήμερον τῆς σωτηρίας ἡμῶν τὸ Κεφάλαιον..., Σήμερον κρεμᾶται ἐπὶ ξύλου...,* καὶ πολλὰ ἄλλα παραδείγματα.

19. Ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος στὴν ὁμιλία του γιὰ τὴν Ἁγία Πεντηκοστὴ ὑπογραμμίζει ὅτι *καθ' ἐκάστην ἡμέραν ἑορτὴ ἐστὶ... Τοῖνυν παρ' ἡμῖν ἑορτὴ πρώτη τὰ ἐπιφάνια. Τίς οὖν ἢ ὑπόθεσις τῆς ἑορτῆς; Ἐπειδὴ Θεὸς ἐπὶ τῆς γῆς ὤφθη, καὶ τοῖς ἀνθρώποις συναναστροφή ἐπειδὴ ὁ Θεὸς ὁ μονογενὴς τοῦ Θεοῦ παῖς μεθ' ἡμῶν ἦν ἀλλὰ τοῦτο αἰεὶ ἐστίν. Ἴδου γάρ, φησί, μεθ' ὑμῶν εἰμι πάσας τὰς ἡμέρας ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος (Ματθ. 28, 20)· διὸ πάσας τὰς ἡμέρας τὰ ἐπιφάνια δυνατόν τελεῖν. Τοῦ Πάσχα ἡ ἑορτὴ τί βούλεται; τίς ἢ ὑπόθεσις αὐτῆς; Τὸν θάνατον τοῦ Κυρίου καταγγέλλομεν τότε καὶ τοῦτό ἐστὶ τὸ Πάσχα ἀλλ' οὐδὲ τοῦτο καιρῶ ὀρισμένῳ ποιούμεν. Βουλόμενος γάρ ἡμᾶς ἀπαλλάξει ὁ Παῦλος τῆς τῶν καιρῶν ἀνάγκης, καὶ δεικνύς ὅτι δυνατόν αἰεὶ Πάσχα ἐπιτελεῖν, Ὅσακις γάρ ἂν ἐσθίητε, φησί, τοῦτον τὸν ἄρτον, καὶ τὸ ποτήριον τοῦτο πίνετε, τὸν θάνατον τοῦ Κυρίου καταγγέλλετε (Α΄ Κορ. 11, 26). Ἐπεὶ οὖν αἰεὶ δυνατόμεθα τὸν θάνατον τοῦ Κυρίου καταγγέλλειν, αἰεὶ Πάσχα δυνάμεθα ἐπιτελεῖν. Τὸ ἴδιο, σύμφωνα μὲ τὸν ἱερὸ Χρυσόστομο, ἰσχύει καὶ γιὰ τὴν ἑορτὴ τῆς Πεντηκοστῆς. Ἐπικαλούμενος τίς λέξεις τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ: *Ἐάν ἀγαπᾷτε με, τὰς ἐντολάς τὰς ἐμὰς τηρήσετε καὶ γὰρ ἐρωτήσω τὸν πατέρα καὶ ἄλλον παράκλητον δώσει ἡμῖν, ἵνα μεθ' ὑμῶν εἰς τὸν αἰῶνα ᾦ (Ἰω. 14, 15-16)*, ὁ ἱερὸς Χρυσόστομος συμπεραίνει: *Ὡσπερ οὖν ὁ Χριστὸς εἶπε περὶ ἑαυτοῦ, ὅτι Ἴδου ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι πάσας τὰς ἡμέρας ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος, καὶ δυνάμεθα αἰεὶ τὰ ἐπιφάνια ἐπιτελεῖν, οὕτω καὶ περὶ τοῦ Πνεύματος εἶπεν, ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα μεθ' ὑμῶν ἐστὶ, καὶ δυνάμεθα αἰεὶ πεντηκοστὴν ἐπιτελεῖν (Εἰς τὴν ἁγίαν Πεντηκοστὴν, Ὁμιλία Α΄, 1, ΕΠΕ 36, 296-298).**

μορφώθηκε, κάθισε ἐπὶ πώλου ὄνου, ἀλλὰ καὶ Ἐκεῖνος, ὁ Ὅποιος εὐλόγησε τὸν ἄρτο πρὶν τὰ πάθη Του καὶ σταυρώθηκε ὑπὲρ ἡμῶν καὶ ὑπὲρ τῆς ἡμετέρας σωτηρίας²⁰.

---

20. Στὴ Θεία Εὐχαριστία, στὴν προαναφερθεῖσα προσευχὴ τῆς Ἀνάμνησης: «Μεμνημένοι τοίνυν τῆς σωτηρίου ταύτης ἐντολῆς, καὶ πάντων τῶν ὑπὲρ ἡμῶν γεγενημένων», τὸ παρελθόν, τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον, ὁ χρόνος καὶ ἡ αἰωνιότητα, παρουσιάζονται καὶ βιώνονται ὡς ἓνα λειτουργικό «νῦν» καὶ «σήμερον», ἔτσι ὥστε ἡ Ἐκκλησία στὴ Θεία Λειτουργία νὰ βιώνει τὴ δημιουργία τοῦ κόσμου, τὴν πώση καὶ τὴ λύτρωση τοῦ ἀνθρώπου, τὸ Θάνατο καὶ τὴν Ἀνάσταση τοῦ Χριστοῦ, τὴν Πρῶτη καὶ τὴ Δευτέρα Παρουσία του καὶ τὴ Μέλλουσα Βασιλεία ὡς ἓνα εὐχαριστιακὸ γεγονός, ἐπειδὴ σὲ ὅλα αὐτὰ τὸ κέντρο καὶ τὸ περιεχόμενο εἶναι ὁ Χριστός (ΕΠΙΣΚΟΠ ΑΤΑΝΑΣΙΕ, ὄπ. π., σ. 463).